

AMIR OLIMXONNING AFG'ONISTONDAGI HAYOTI

Rustamov Xoshimjon Dilshod o'g'li

Osiyo Xalqoro Universiteti 1-kurs magistranti

@rustamovyodgorbek4gmail.com

Annotatsiya: *Buxoro amirligining so'nggi hukmdori Amir Said Olimxon 1920-yilda amirlik tugatilgach, avval Sharqiy Buxoro tomonga chekinib, keyinchalik Afg'onistonga o'tadi. Afg'on muhitida uning maqomi "siyosiy muhojir" sifatida shakllanib, bir tomondan xavfsiz boshpana va homiylik, ikkinchi tomondan esa harakat erkinligini cheklash, moliyaviy bosim va diplomatik ehtiyotkorlik bilan kechadi. Ushbu maqola Amir Olimxonning Qobul atrofidagi Qal'ai Fatu qarorgohida yashashi, Afg'oniston hukumatining unga va avlodlariga qo'ygan cheklovlari, sovet diplomatik bosimi fonida shakllangan siyosiy holati, hamda muhojirlikda yozilgan xotiralar (memuar) va ularning keyingi tarixshunoslikdagi o'rni masalalarini tahlil qiladi. Manbalar qiyosiy-tanqidiy yondashuvda solishtirildi: ilmiy maqolalar, tarixiy qo'llanmalar, intervyu va ensiklopedik ma'lumotlar o'rtasidagi moslik hamda tafovutlar (ayniqsa Afg'onistonga o'tish va vafot sanalari) ko'rsatildi. Natijalarga ko'ra, Amir Olimxon muhojirlikda siyosiy ta'sirini saqlashga urinadi, ammo Afg'onistonning tashqi siyosiy muvozanati va ichki xavfsizlik mulohazalari uning real imkoniyatlarini keskin toraytiradi.*

Kalit so'zlar: *Amir Said Olimxon, Afg'oniston, Qal'ai Fatu, muhojirlik, siyosiy cheklovlar, bosmachilik, memuar.*

I. Kirish

1920-yilda Buxoro amirligi siyosiy-harbiy jarayonlar natijasida tugatilishi Markaziy Osiyoda elita va siyosiy kuchlarning katta migratsiyasini keltirib chiqardi. Shu to'lqinning eng yirik ramziy shaxslaridan biri — Amir Said Olimxon — hokimiyatdan ayrilgach, Afg'onistonga yo'l oladi⁷⁸.

Mavzu dolzarbligi uch yo'nalishda namoyon bo'ladi: (1) Afg'onistonda muhojirlik instituti va "homiylik + nazorat" modeli qanday ishlaganini ko'rsatadi; (2) sovet-afg'on munosabatlaridagi siyosiy bosim va ehtiyotkorlikning real inson taqdiriga ta'sirini ochadi; (3) Amir Olimxon xotiralari va u haqidagi keyingi tarixiy narrativlarning manbashunoslik muammolarini (subyektivlik, propaganda, tafovutli sanalar) aniqlashtiradi.

Ushbu maqolaning maqsadi — Amir Olimxonning Afg'onistondagi hayotini (yashash joyi, huquqiy holati, cheklovlar, siyosiy faoliyat, intellektual meros) IMRAD mantiqida tahlil qilish va asosiy manbalardagi ziddiyatli nuqtalarni aniq ko'rsatishdir.

II. Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llandi:

⁷⁸ . Erqo'ziyev A. A. Buxoro xonligi tarixi: o'quv qo'llanma. – Namangan: Namangan davlat universiteti, 2018. – 200 b.

Manbashunoslik va hujjat tahlili: Amir Olimxon muhojirligi haqida ilmiy maqola va tarixiy qo'llanmalardagi faktlar ajratildi va tematik bloklarga (migratsiya, yashash joyi, cheklovlar, siyosiy aloqa, vafot) ajratib tahlil qilindi.

Qiyosiy-tanqidiy tahlil: bir voqea (masalan, Afg'onistonga o'tish va vafot sanasi) turli manbalarda qanday berilgani solishtirildi; mos kelmagan joylar alohida qayd etildi.

Triangulyatsiya (o'zaro tekshirish): ilmiy matn (qo'llanma/maqola), intervyu va ensiklopedik ma'lumotlar kesishgan nuqtalarda "eng ehtimolli" rekonstruksiya berildi, ammo noaniq joylarda qat'iy hukm chiqarilmadi.

Cheklov: Afg'oniston ichki arxiv hujjatlari va rasmiy ma'muriy qarorlarining to'liq korpusi ochiq manbalarda yetarli emas; shu bois ayrim tafsilotlar (harakat erkinligi darajasi, mulk hujjatlari, diplomatik yozishmalar) ko'proq ikkilamchi manbalarga tayanadi.

III. Natijalar (Results)

1) Afg'onistonga chiqish yo'li va dastlabki joylashuv

Manbalarda Amir Olimxonning Afg'onistonga chiqishi ikki bosqichli jarayon sifatida ko'rinadi: 1920-yilda Buxorodan sharqqa chekinish, keyin esa Afg'onistonga o'tish. Kun.uz intervyusida "1920 yilda ... dastlab mamlakat sharqiga, keyinchalik Afg'onistonga" degan ketma-ketlik aniq aytiladi. Boshqa manbalarda Afg'onistonga bevosita o'tish sanasi sifatida 1921-yil 4-mart (Chubek kechuvi orqali Amudaryodan o'tish) qayd etiladi. Demak, "1920" — amirlik qulashi va chekinish bosqichi, "1921" — Afg'on hududiga real o'tish bosqichi bo'lishi ehtimolga yaqin (manbalar o'rtasidagi tafovut shu ikki bosqichni turlicha "ketish" deb belgilashdan kelib chiqadi). Afg'onistonda Amir Olimxonning asosiy manzilgohi sifatida Qobul yaqinidagi Qal'ai Fatu tilga olinadi: Afg'on amiri Omonullaxon unga doimiy yashash uchun shu yerda qarorgoh ajratgani aytiladi. Shu bilan birga, uning hamroh sarbozlariga Mozori Sharif va Xonobod tomondan joy berilgani haqidagi ma'lumotlar ham uchraydi⁷⁹.

2) Muhojirlik maqomi: "homiylilik va cheklov"

Manbalar Amir Olimxon Afg'onistonda to'liq erkin shaxs sifatida emas, balki siyosiy jihatdan nazorat qilinadigan muhojir sifatida yashaganini ko'rsatadi. Kun.uz⁸⁰ dagi intervyuda u Qal'ai Fatuda "yashashga majbur bo'lgani" va hatto haj safariga ruxsat berilmagani qayd etiladi. Ayrim tadqiqotlarda Afg'oniston hukumati Olimxon avlodlariga ham cheklovlar qo'ygani ancha batafsil tasvirlanadi: uy-yer sotib olish huquqi berilmagani, safarga chiqish hamda Afg'oniston shimoliga o'tish taqiqlangani, fuqarolik maqomi cheklangani kabi holatlar keltiriladi. Bu ma'lumotlar muhojirlikning institutsional tabiatini ko'rsatadi: Afg'oniston boshpana beradi, biroq SSSR bilan munosabatlar yomonlashib ketmasligi uchun siyosiy riskni "chegaralash"ga urinadi.

3) Sovet bosimi fonidagi siyosiy faollik va tashqi aloqa

⁷⁹ Iskandarov Shodiyor Nurdullo o'g'li. So'nggi amir Said Olimxonning Afg'onistondagi muhojirligi // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2023. – №12

⁸⁰ <https://kun.uz/50475428>

Afg'onistondagi muhojirlik Amir Olimxon uchun siyosiy kurashdan butunlay chekinish degani bo'lmagan. Bir qator manbalarda u Qobulda yashagan holda Buxorodagi qarshilik harakatiga g'oyaviy rahbarlikni davom ettirgani, qo'rboshilar va ulamolarga xatlar hamda sovg'alar yuborgani aytiladi. Ziyozdagi (1992 yil matbuoti) materialda esa Qal'ai Fatu Sharqiy Buxorodagi qarshilik harakatining norasmiy tayanch nuqtalaridan biriga aylangani, bu yerga vakillar kelib-ketib turgani kabi detallar bor.

Shu bilan birga, Afg'oniston hukumati sovet tomonining bosimidan xavotir olgani ham ochiq yoziladi: SSSR sobiq amirni Afg'onistondan chiqarib yuborishni talab qilgani, Afg'oniston esa buni bajarmagani, ammo qurol-yaroq masalasida paysalga sola boshlagani qayd etiladi. Bu holat Amir Olimxonning siyosiy imkoniyatlari "boshpana doirasida" mavjud bo'lganini, lekin Afg'on davlat manfaatlari u chiziqni qat'iy belgilab berganini anglatadi.

4) Iqtisodiy moslashuv, xotiralar va yakuniy davr

Muhojirlik sharoitida iqtisodiy moslashuv ham muhim masala bo'lgan. Ensiklopedik ma'lumotlarda Amir Olimxon mamlakatdan tashqarida tirikchilik uchun qorako'l (qimmatbaho teri/qo'y) savdosi bilan shug'ullangani, qarilikda ko'zi deyarli ko'r bo'lib qolgani qayd etiladi. Tarixiy qo'llanmada ham uning umrining oxirida ko'zi ojizlanib, uzoq xastalikdan so'ng Qal'ai Fatuda vafot etgani va Qobul atrofida qabristonga dafn qilingani yoziladi.

Muhojirlikning intellektual natijasi sifatida Amir Olimxon xotiralarining yozilishi ham muhim: tarixiy qo'llanmada xotiralar Parijda fransuz tilida (1929) chop etilgani, keyinchalik boshqa tillarda ham nashrlar bo'lgani keltiriladi.

Vafot sanasi bo'yicha aniqlik muammosi: ochiq manbalarda bir xil sana berilmaydi. Ilmiy/ommabop matnlarda 28-aprel, 29-aprel yoki 30-aprel 1944 sanalari uchraydi, boshqa ensiklopedik manbada esa 5-may 1944 ko'rsatiladi. Shu sabab, ilmiy matnda eng to'g'ri yondashuv — "1944-yil oxirgi aprel – may boshida Qobul atrofida (Qal'ai Fatu/Qobul) vafot etgan" degan ehtiyotkor formulani qo'llash va aniq sanani manbaga bog'lab ko'rsatishdir.

Dafn joyi bo'yicha esa manbalar nisbatan yaqin: Qobuldagi "Shahidai/ Shuhada-yi Solihin" qabristoni nomi tilga olinadi.

IV. Muhokama. Natijalar Amir Olimxon muhojirligini "siyosiy boshpana"ning klassik namunasi sifatida talqin qilishga imkon beradi: Afg'oniston uni sovet ta'qibidan himoya qilgan, lekin davlat manfaatlari sabab uning siyosiy-moddiy resurslarini qat'iy nazorat qilgan. Buni (1) harakat erkinligiga oid cheklovlar (hajga ruxsat masalasi, safar va mulk huquqlari) hamda (2) sovet talablari fonida Afg'onistonning ehtiyotkor pozitsiyasi ko'rsatadi.

Manbashunoslik nuqtayi nazaridan, Amir Olimxon haqidagi eng muhim xavf — narrativlarning siyosiy ranglanishi: sovet davri propagandasi, muhojirlar xotiralar va keyingi publitsistika bir-birini inkor qiladigan yoki bo'rttiradigan qatlamlar hosil qilganini zamonaviy tadqiqotlar ham ta'kidlaydi.

Shu bois, ilmiy xulosa chiqarishda “bir manba — bir hukm” yondashuvi emas, balki turli janr manbalarini kesishgan nuqtalarda tekshirish (triangulyatsiya) zarur.

Vafot sanasidagi tafovutlar ham shuni ko‘rsatadi: ayrim mualliflar (yoki nashrlar) aniq kunni boshqa kalendardagi yozuv, xabar tarqalgan sana yoki dafn/rasmiy e‘lon sanasi bilan aralashtirgan bo‘lishi mumkin. Ochiq manbalarda buni qat’iy isbotlaydigan yagona hujjat keltirilmagani uchun, sanani manbaga bog‘lab yozish ilmiy jihatdan to‘g‘riroq.

Umuman, Amir Olimxonning Afg‘onistondagi hayoti — siyosiy mag‘lubiyatdan keyingi “ramziy hukmdor”ning cheklangan maydonda ta’sir saqlash urinishlari, davlatlararo diplomatiya esa bu urinishlarni qanday chegaralab qo‘yishini ko‘rsatadigan tarixiy misoldir.

Xulosa. Amir Said Olimxon Afg‘onistonda muhojir sifatida yashab, Qobul yaqinidagi Qal’ai Fatu qarorgohida joylashgan; uning muhojirligi “boshpana berish” bilan birga “siyosiy nazorat va cheklovlar”ni ham o‘z ichiga olgan. U Buxorodagi qarshilik harakati bilan aloqalarni ma’lum darajada saqlagan, biroq Afg‘onistonning SSSR bilan munosabatlardagi ehtiyotkorligi amirning real siyosiy imkoniyatlarini toraytirgan. Vafot sanasi bo‘yicha manbalarda tafovut bor (28–30 aprel yoki 5 may 1944), shuning uchun ilmiy matnda sanani manbaga bog‘lab berish zarur; dafn joyi sifatida Qobuldagi “Shahadai/Shuhada-yi Solihin” qabristoni ko‘p uchraydi.

Foydalanilgan manbalar

1. Erqo‘ziyev A. A. Buxoro xonligi tarixi: o‘quv qo‘llanma. – Namangan: Namangan davlat universiteti, 2018. – 200 b. – Elektron resurs. – URL: <https://lib.jdpu.uz/storage/uploads/files/Buxoro%20xonligi%20tarixi.Erquziyev%20A.pdf> (murojaat sanasi: 15.02.2026).

2. Iskandarov Shodiyor Nurdullo o‘g‘li. So‘nggi amir Said Olimxonning Afg‘onistondagi muhojirligi // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2023. – №12. – B. 26–29. – Elektron resurs. – URL: <https://interscience.uz/index.php/home/article/download/232/199> (murojaat sanasi: 15.02.2026).

3. Hamraev Mahmud Mirzaqulovich. So‘nggi amirning muhojirlikdagi hayoti // ZDIF. – 2025. – T. 4, №18. – B. 62–64. – DOI: 10.5281/zenodo.16026151. – Elektron resurs. – URL: <https://zenodo.org/records/16026151> (murojaat sanasi: 15.02.2026).

4. Naimov N., Egamnazarov A. Amirning avlodlari // Sharq yulduzi. – 1992. – №3. – Elektron nusxa. – URL: <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/mustaqillik-matbuoti/nusratillo-naimov-alinazar-egamnazarov-amirning-avlodlari-1992> (murojaat sanasi: 15.02.2026).

5. Safarov I. Amirning taqdiri, boyliklar va O‘zbekistonga qaytish istagi — Amir Olimxonning nabirasi va kuyovi bilan suhbat // Kun.uz. – 06.03.2023. – Elektron resurs. – URL: <https://kun.uz/50475428> (murojaat sanasi: 15.02.2026).

6. Said Olimxon // Vikipediya, erkin ensiklopediya. – Elektron resurs. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Said_Olimxon (murojaat sanasi: 15.02.2026).

7. Hatunoğlu N. Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Alim Han. – İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016. – 448 s. – (2-baskı). – Elektron resurs (nashriyot katalogi). – URL: <https://www.otuken.com.tr/turkistanda-son-turk-devleti-buhara-emirliigi-ve-alim-han> (murojaat sanasi: 15.02.2026).

8. Yengin N. Buhara Emirliği Türkistan ve Enver Paşa. – Elektron resurs (PDF, platforma sahifasi). – URL: https://www.academia.edu/589264/BUHARA_EM%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_T%C3%9CRK%C4%B0STAN_VE_ENVER_PA%C5%9EA (murojaat sanasi: 15.02.2026).

9. Çelik H. İ. Kitap Tanıtımı: Nurettin Hatunoğlu; Türkistanda Son Türk Devleti “Buhara Emirliği ve Alim Han” // Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2016. – Elektron resurs. – URL: https://www.academia.edu/41285256/Kitap_Tan%C4%B1t%C4%B1m%C4%B1_NURETTIN_HATUNO%C4%9ELU_T%C3%9CRK%C4%B0STANDA_SON_T%C3%9CRK_DEVLET%C4%B0_BUHARA_EM%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_VE_AL%C4%B0M_HAN_ (murojaat sanasi: 15.02.2026).

1.